

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Dynamika

Fizyka I (Mechanika)

Wykład IV:

- Rozwiązywanie równań ruchu
  - ⇒ ruch w jednorodnym polu elektrycznym i magnetycznym
- Dynamika ruchu po okręgu
- Siły sprężyste
- Opory ruchu

Równania ruchu

Podstawowym zagadnieniem dynamiki jest rozwiązywanie równań ruchu, czyli określanie ruchu ciała ze znajomości działających na nie sił.

Siła działająca na ciało może zależeć od położenia i prędkości cząstki oraz czasu
⇒ równanie ruchu:

$$m \frac{d^2 \vec{r}(t)}{dt^2} = \vec{F}(\vec{r}, \vec{v}, t)$$

Ogólne rozwiązanie ma sześć stałych całkowania:

$$\vec{r} = \vec{r}(t, C_1, C_2, \dots, C_6)$$

Aby ściśle określić ruch ciała musimy poza rozwiązaniem równań ruchu wyznaczyć wartości wolnych parametrów (w ogólnym przypadku sześciu)

Najczęściej dokonujemy tego określając warunki początkowe:

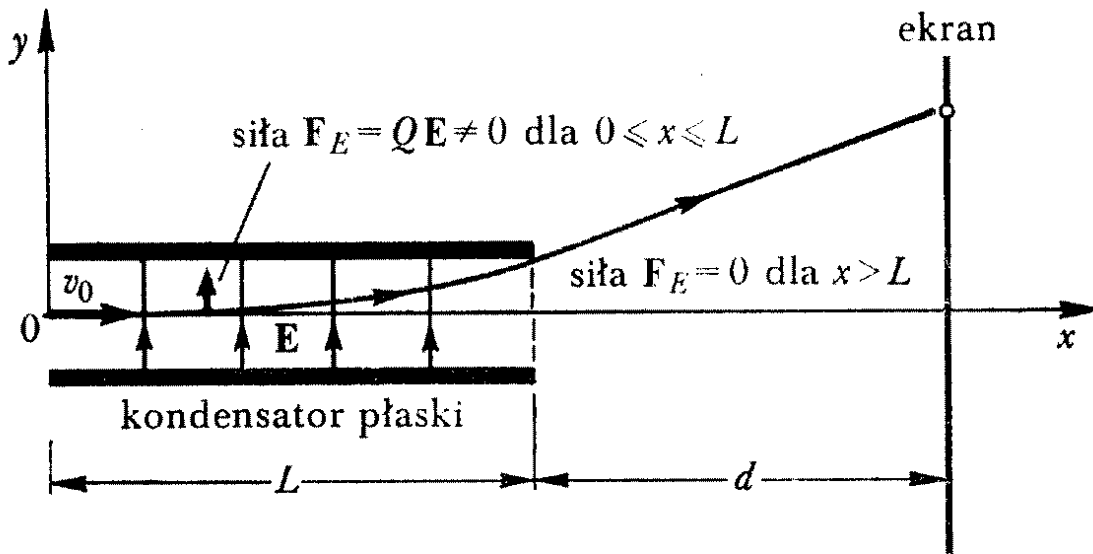
$$\vec{r}_0 = \vec{r}(t_0)$$

$$\vec{v}_0 = \vec{v}(t_0)$$

t_0 - wybrana "chwila początkowa"

Równania ruchu

Pole elektryczne

Stałe jednorodne pole elektryczne $\vec{E} = (0, E, 0)$

W chwili $t_0 = 0$ w punkcie $\vec{r}_0 = (0, 0, 0)$ w pole wlatuje z prędkością $\vec{v}_0 = (v_0, 0, 0)$ cząstka o masie m i ładunku Q

$$\vec{F}_E = Q \vec{E}$$

Równania ruchu:

$$m \frac{d^2 x}{dt^2} = 0$$

$$m \frac{d^2 y}{dt^2} = Q E$$

Całkowanie + warunki początkowe

$$\Rightarrow x(t) = v_0 \cdot t$$

$$y(t) = \frac{Q E}{2m} \cdot t^2$$

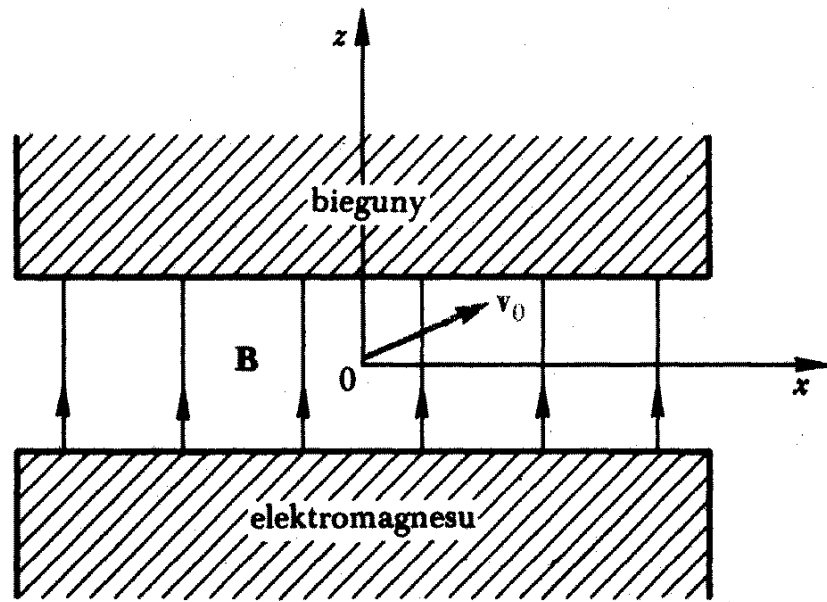
$$\Rightarrow \text{równanie toru: } y = \frac{Q E}{2m v_0^2} \cdot x^2$$

Kąt odchylenia:

$$\tan \theta = \left. \frac{dy}{dx} \right|_{x=L} = \frac{Q E L}{m v_0^2}$$

Równania ruchu

Pole magnetyczne

Stałe jednorodne pole $\vec{B} = (0, 0, B)$

W chwili $t_0 = 0$ w punkcie $\vec{r}_0 = (0, 0, 0)$
w pole wlatuje z prędkością $\vec{v}_0 = (0, v_0, 0)$
cząstka o masie m i ładunku Q

$$\vec{F}_B = Q \cdot \vec{v} \times \vec{B} \quad \text{siła Lorenza}$$

Z definicji iloczynu wektorowego

$$m \frac{d^2 \vec{r}}{dt^2} = Q \cdot \begin{pmatrix} \vec{i}_x & \vec{i}_y & \vec{i}_z \\ \frac{dx}{dt} & \frac{dy}{dt} & \frac{dz}{dt} \\ 0 & 0 & B \end{pmatrix}$$

Układ dwóch równań:

$$m \frac{d^2 x}{dt^2} = Q B \frac{dy}{dt}$$

$$m \frac{d^2 y}{dt^2} = -Q B \frac{dx}{dt}$$

Całkując pierwsze równanie

$$m \frac{dx}{dt} = Q B (y - y_c)$$

$$\Rightarrow \frac{d^2 y}{dt^2} = - \left(\frac{Q B}{m} \right)^2 (y - y_c)$$

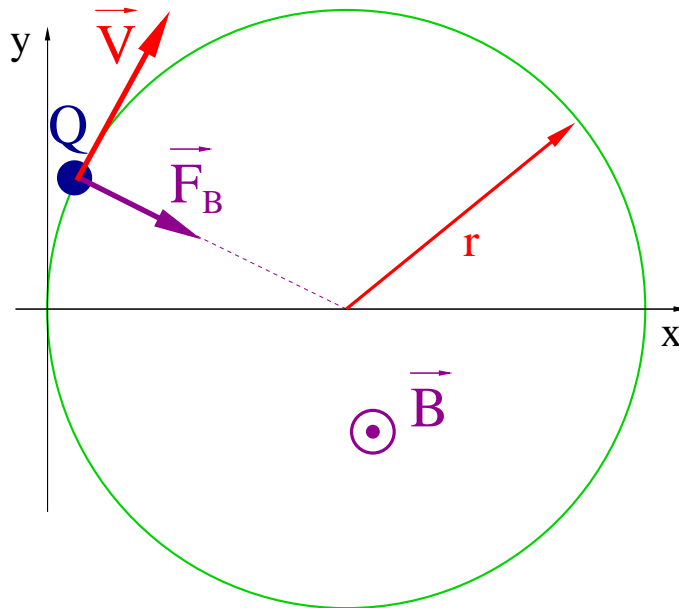
Równania ruchu

Pole magnetyczne

Otrzymujemy równania ruchu:

$$\frac{d^2 y}{dt^2} = -\omega^2 (y - y_c) \quad \text{oscylator}$$
$$\frac{dx}{dt} = \omega (y - y_c) \quad \omega = \frac{Q B}{m}$$

⇒ ruch po okręgu ω - częstość cyklotronowa

Rozwiązanie:

$$x = r \cdot \sin(\omega t + \phi_0) + x_c$$
$$y = r \cdot \cos(\omega t + \phi_0) + y_c$$

gdzie r - promień cyklotronowy:

$$r = \frac{m v_0}{Q B}$$

Z warunków początkowych
($\vec{r}(0) = \vec{r}_0$ i $\vec{v}(0) = \vec{v}_0$):

$$x = r \cdot (1 - \cos \omega t)$$
$$y = r \cdot \sin \omega t$$

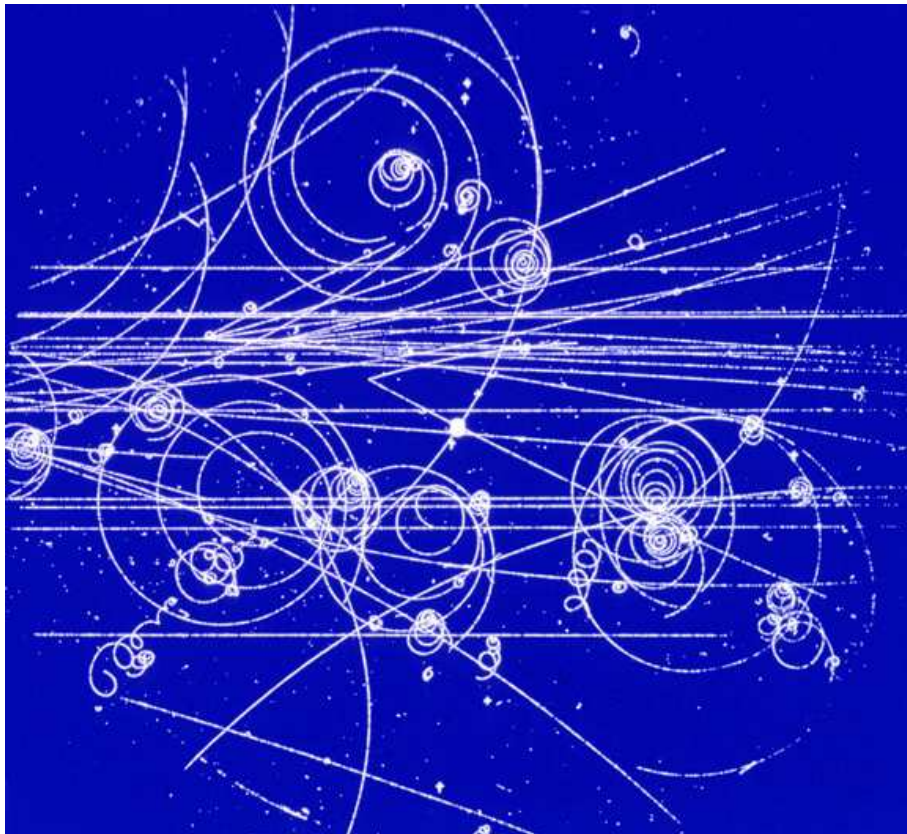
Ruch w polu magnetycznym
jest jednostajny: $v = \text{const}$

$$r = \frac{m v}{Q B} = \frac{p}{Q B}$$

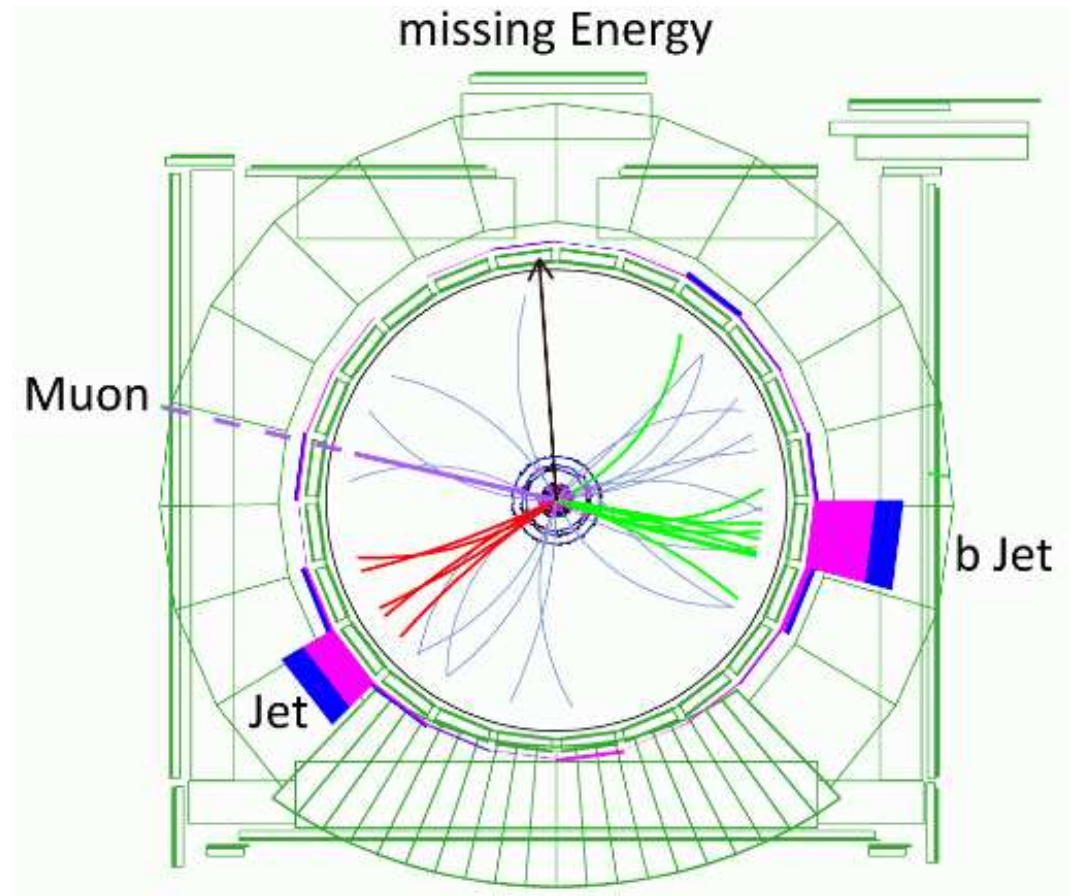
Równania ruchu

W fizyce cząstek **pole magnetyczne** powszechnie wykorzystywane jest do **pomiaru pędu cząstek**. Wszystkie długożyciowe cząstki naładowane mają ładunek $\pm 1e$ ...

Komora pęcherzykowa w CERN

Detektor CDF w Fermilab

Równania ruchu

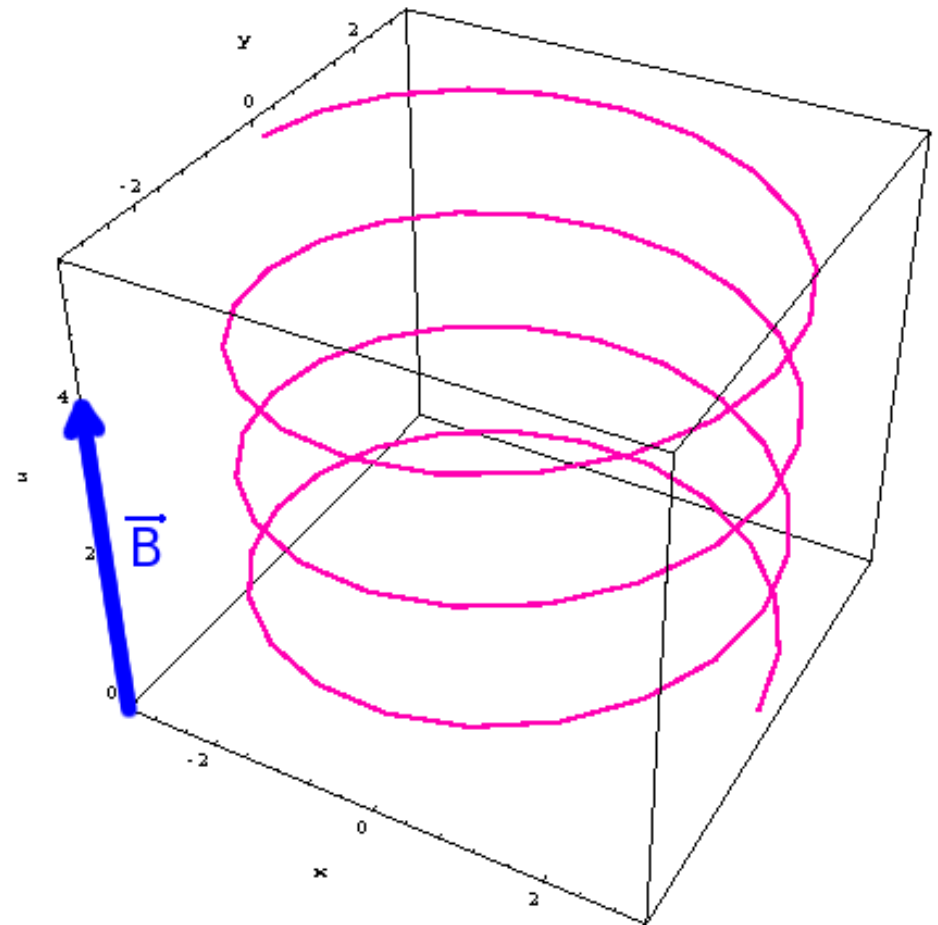
Pole magnetyczne

W ogólnym przypadku prędkość cząstki $\vec{V}$ nie musi być prostopadła do wektora indukcji pola magnetycznego $\vec{B}$.

Jednak siła Lorenza zawsze prostopadła do $\vec{B} \Rightarrow$ na kierunku równoległym do pola znika!

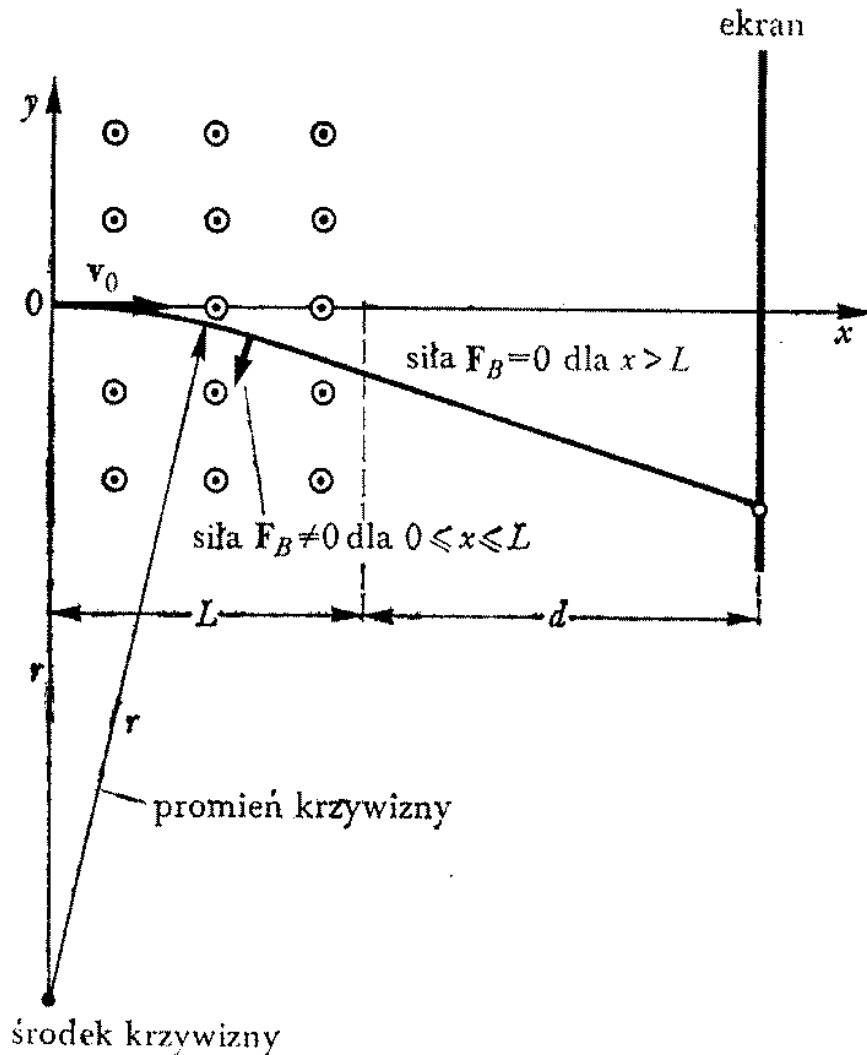
W kierunku wektora pola ruch cząstki jest ruchem jednostajnym.

W ogólnym przypadku torem ruchu jest spirala.

Równania ruchu

Pole magnetyczne

Odchylenie cząstki przelatującej przez wąski obszar jednorodnego pola zakładamy $\omega t \ll 1$:

$$x \approx r \cdot \omega t$$

$$y \approx r \cdot \left[\left(1 - \frac{(\omega t)^2}{2} \right) - 1 \right] \\ = - \frac{x^2}{2r}$$

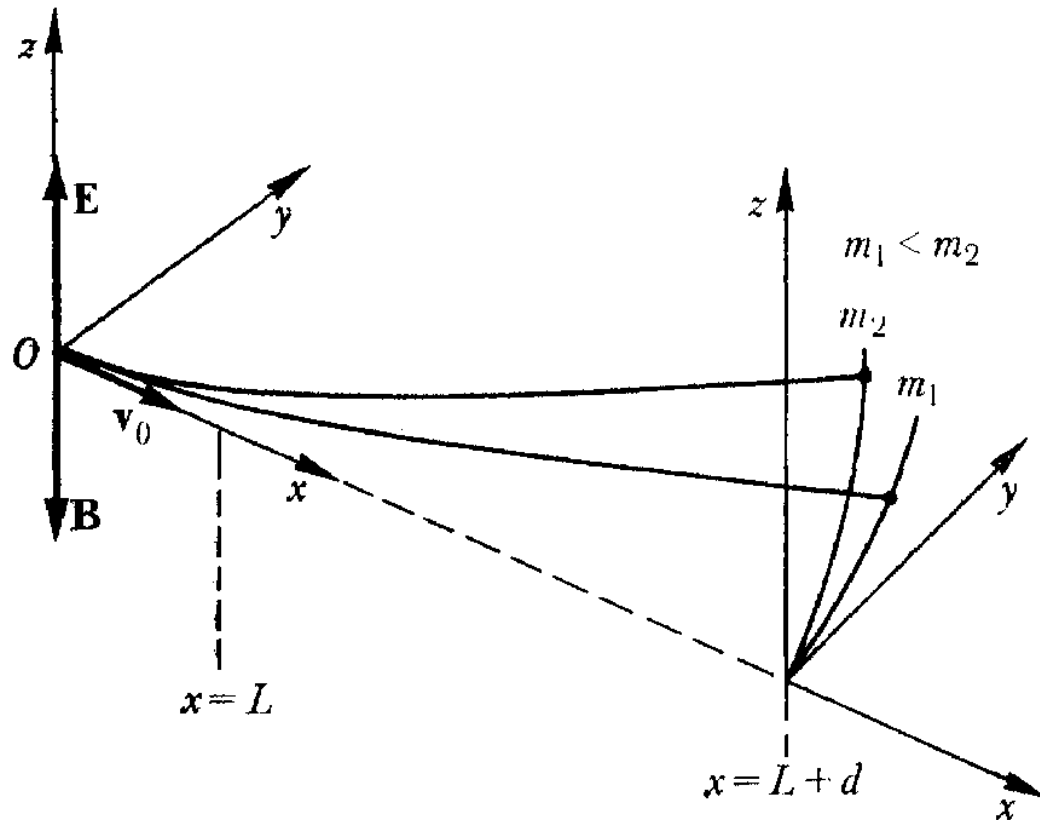
Kąt odchylenia:

$$\tan \theta = \left. \frac{dy}{dx} \right|_{x=L} = \frac{L}{r} = \frac{Q B L}{m v_0}$$

Równania ruchu

Spektroskop Thomsona (1913)

Cząstki przelatują przez obszar
jednorodnych pól $\vec{E}$ i $\vec{B}$

$$\vec{E} \updownarrow \vec{B}$$

Pozycja cząstki na ekranie $d \gg L$

$$y_e \approx d \cdot \tan \theta_B = \frac{Q B L d}{m v_0}$$

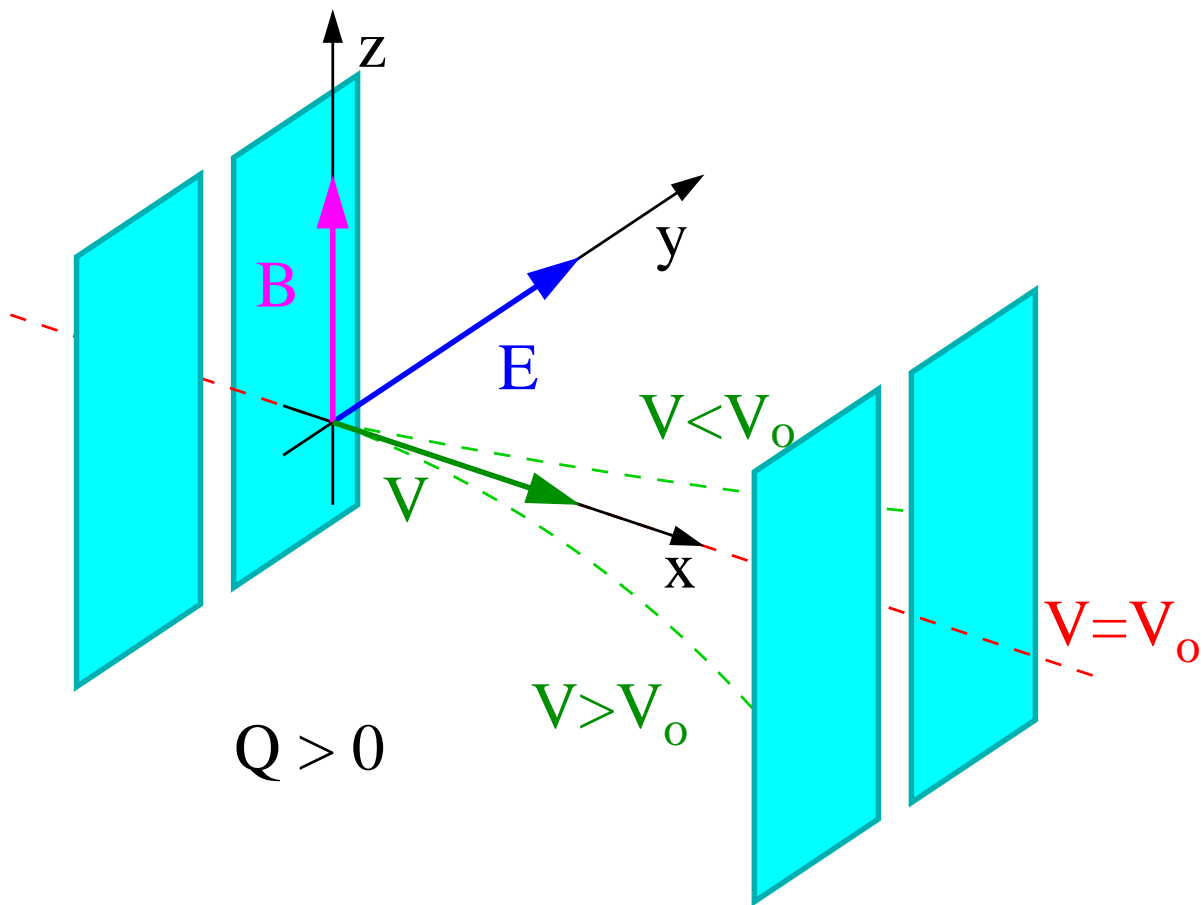
$$z_e \approx d \cdot \tan \theta_E = \frac{Q E L d}{m v_0^2}$$

$$\Rightarrow z_e = \frac{m}{Q} \cdot \frac{E}{B^2 L d} \cdot y_e^2$$

Cząstki o **różnych** v_0 układają się na **parabolach** odpowiadających ich $\frac{m}{Q}$
 $\Rightarrow$ separacja izotopów o różnych masach - **spektroskopia masowa**

Równania ruchu

Selektor prędkości

Cząstka w skrzyżowanych
jednorodnych polach $\vec{E} \perp \vec{B}$

$$\vec{F}_E = Q \cdot \vec{E}$$

$$\vec{F}_B = Q \cdot \vec{v} \times \vec{B}$$

Dla prędkości $v_0 = \frac{E}{B}$
wypadkowa siła $\vec{F}_E + \vec{F}_B = 0$

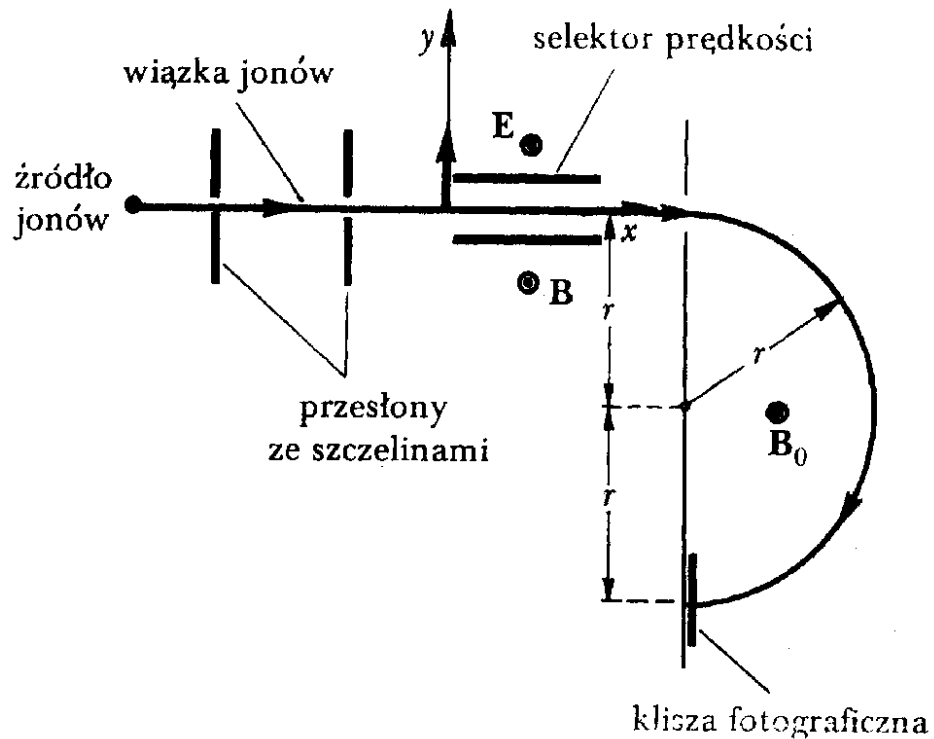
$\Rightarrow$ tor prostoliniowy

$\Rightarrow$ metoda selekcji cząstek
o ustalonej prędkości

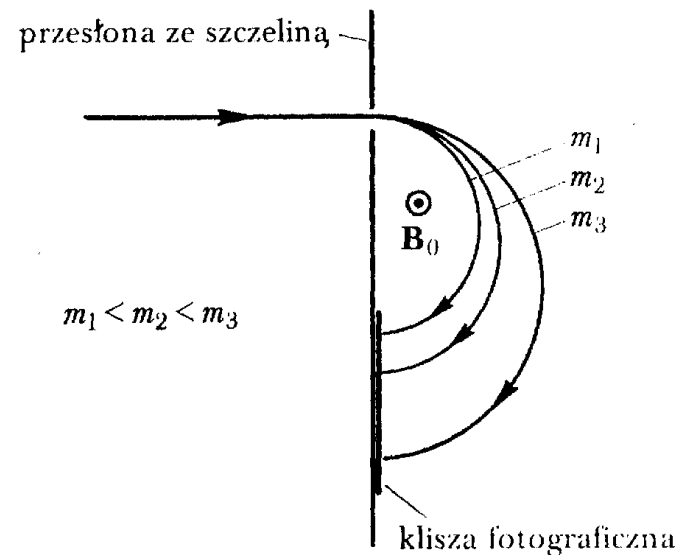
niezależnie od ich Q i m

Równania ruchu

Spektrometr Bainbridge'a

Mierzymy promień cyklotronowy $r = \frac{m v_0}{Q B}$
dla cząstek o ustalonej prędkości $v_0 = \frac{E}{B}$
 $\Rightarrow$ pomiar $\frac{m}{Q}$

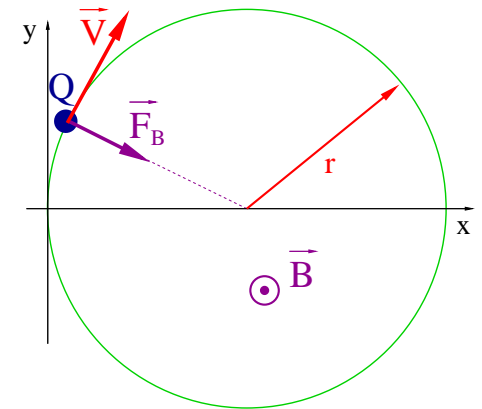
Cząstki o różnych masach zaczną kliszę w różnych odległościach od szczeliny

Ruch po okręgu

Zasada bezwładności

“Każde ciało trwa w swym stanie spoczynku lub ruchu prostoliniowego i jednostajnego, jeśli siły przyłożone nie zmuszają ciała do zmiany tego stanu.” I. Newton

⇒ aby ciało pozostawało w ruchu po okręgu konieczne jest działanie siły ⇒ **siła dośrodkowa**

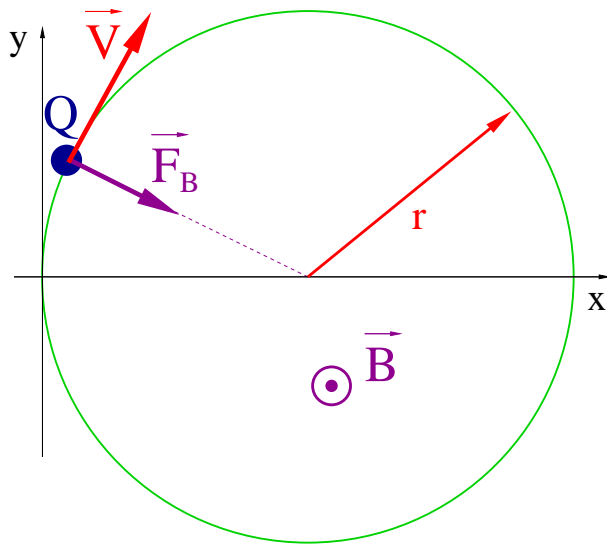
Ruch po okręgu może być wynikiem działania różnego rodzaju sił:

- siły zewnętrzne
  - ⇒ siła Lorenza (pole magnetyczne)
  - ⇒ siły sprężystości
- siły reakcji więzów (kulka na nitce)
- wypadkowej sił reakcji i sił zewnętrznych (regulator Watta, kulka w wirującym naczyniu...)

Ruch po okręgu

Siła dośrodkowa

Cząstka naładowana w polu magnetycznym

Siła Lorenza:

$$\vec{F}_B = Q \cdot \vec{v} \times \vec{B}$$

Dla $\vec{v} \perp \vec{B}$:

$$F_B = Q v B$$

$$\Rightarrow F_B = \frac{Q B}{m v} m v^2 = \frac{1}{r} m v^2$$

Promień cyklotronowy:

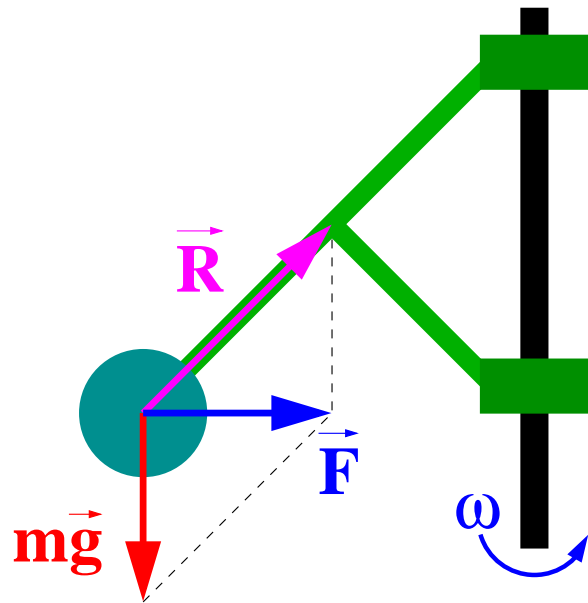
$$r = \frac{m v}{Q B} = \frac{p}{Q B}$$

$$F_B = \frac{m v^2}{r} = m \omega^2 r$$

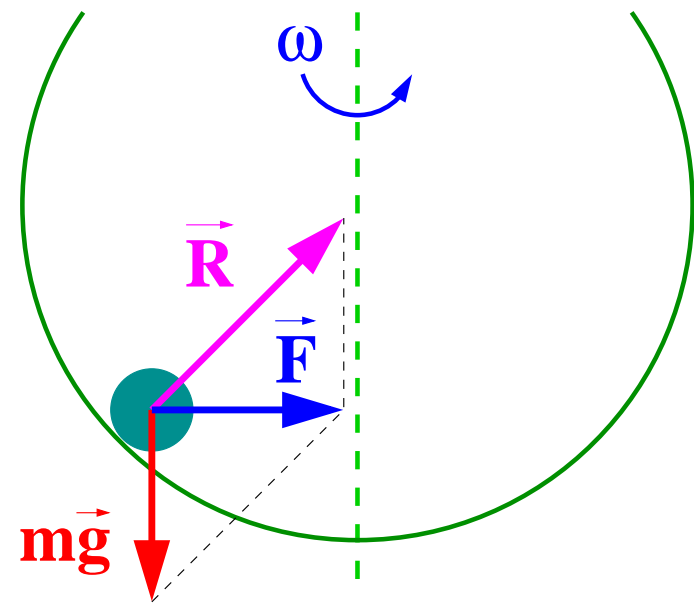
Ruch po okręgu

Siła dośrodkowa

Regulator Watta

Kulka w wirującym naczyniu

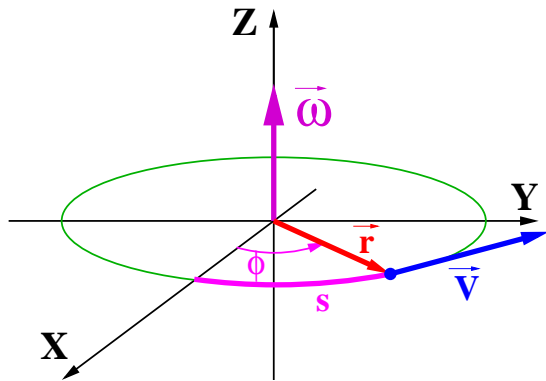

Siła dośrodkowa jest wypadkową siły reakcji i siły ciężkości:

$$\vec{F} = m\vec{g} + \vec{R}$$

Ruch po okręgu

Siła dośrodkowa

$$x = r \cdot \cos(\omega \cdot t)$$

$$y = r \cdot \sin(\omega \cdot t)$$

$$z \equiv 0$$

$$\Rightarrow a_x = -\omega^2 r \cdot \cos(\omega \cdot t)$$

$$a_y = -\omega^2 r \cdot \sin(\omega \cdot t)$$

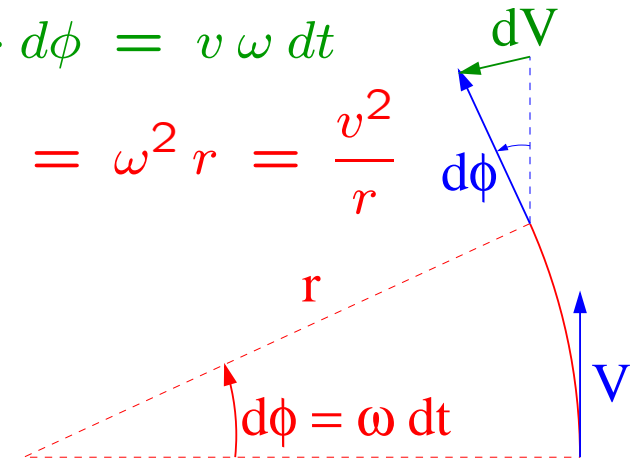
$$\Rightarrow \vec{a} = -\omega^2 \vec{r}$$

$$\Rightarrow \vec{F} = -m \omega^2 \vec{r}$$

$$\vec{a} = \frac{d\vec{v}}{dt}$$

$$dv = v \cdot d\phi = v \omega dt$$

$$a = v \omega = \omega^2 r = \frac{v^2}{r}$$

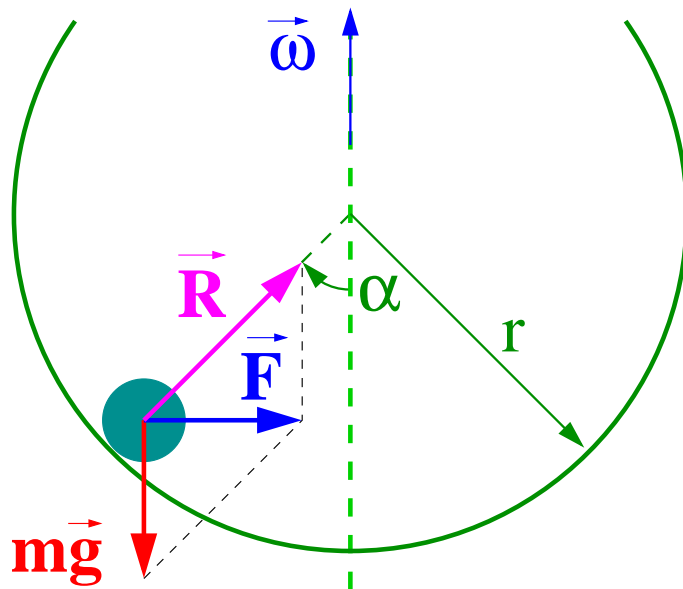
W zapisie wektorowym: $\vec{\omega} = const$

$$\begin{aligned} \vec{a} &= \frac{d\vec{V}}{dt} = \frac{d(\vec{\omega} \times \vec{r})}{dt} = \vec{\omega} \times \frac{d\vec{r}}{dt} \\ &= \vec{\omega} \times \vec{V} = \vec{\omega} \times (\vec{\omega} \times \vec{r}) \\ &= -\omega^2 \cdot \vec{r}_{\perp} \quad \vec{r}_{\perp} = (x, y, 0) \end{aligned}$$

Ruch po okręgu

Siła dośrodkowa

Kulka w wirującym naczyniu

$$\vec{F} = m\vec{g} + \vec{R}$$

Siła dośrodkowa skierowana poziomo ze składania sił:

$$\Rightarrow R \cdot \cos \alpha - mg = 0$$

$$F = R \cdot \sin \alpha = mg \cdot \tan \alpha$$

Z równania ruchu:

$$F = m\omega^2 r_{\perp} = m\omega^2 r \cdot \sin \alpha$$

$$\Rightarrow \cos \alpha = \frac{g}{\omega^2 r}$$

Kulka odchyli się dopiero dla $\omega > \sqrt{\frac{g}{r}} = \omega_0$

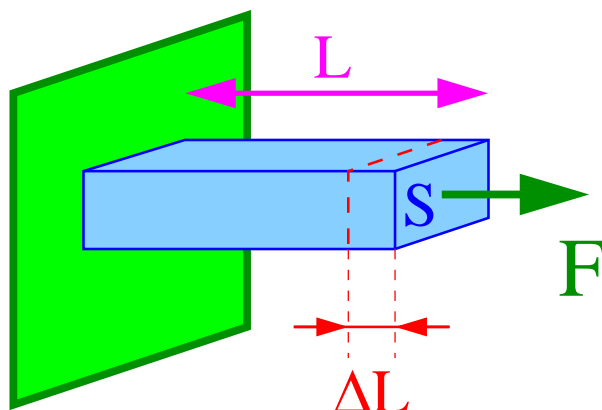
ω_0 - częstość drgań wahadła matematycznego o długości r

Siła sprężysta

Prawo Hooke'a

Opisuje zależność siły sprężystej od odkształcenia ciała:

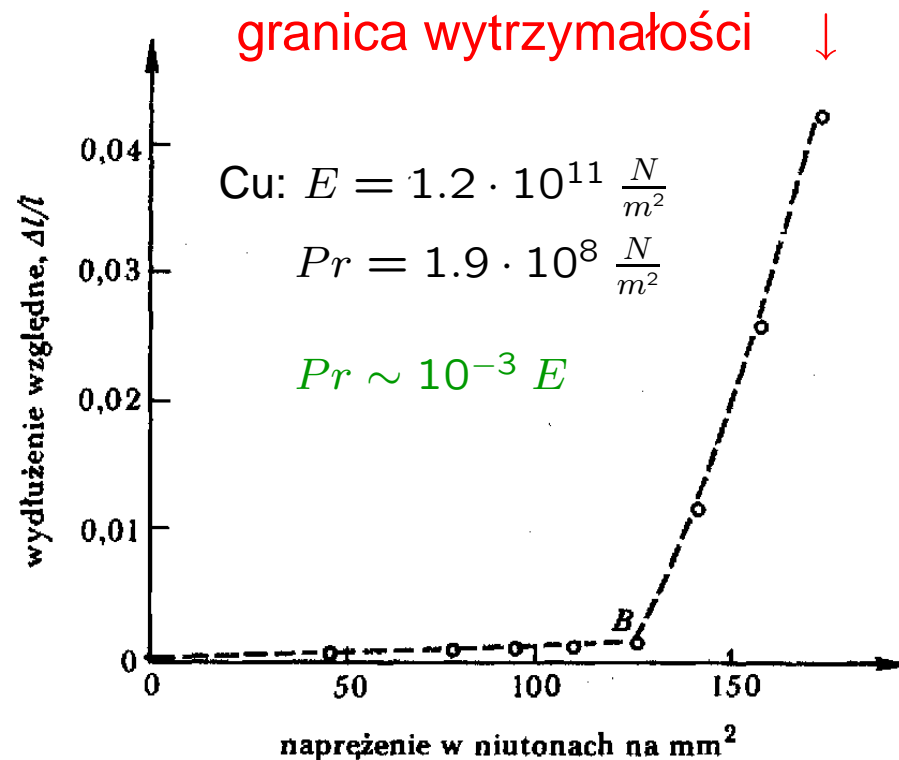

$$F = E S \frac{\Delta L}{L}$$

E - moduł Younga [N/m^2]

napężenie odpowiadające dwukrotnemu wydłużeniu

Prawo Hooke'a jest prawem empirycznym
Jest słuszne tylko dla małych naprężeń.

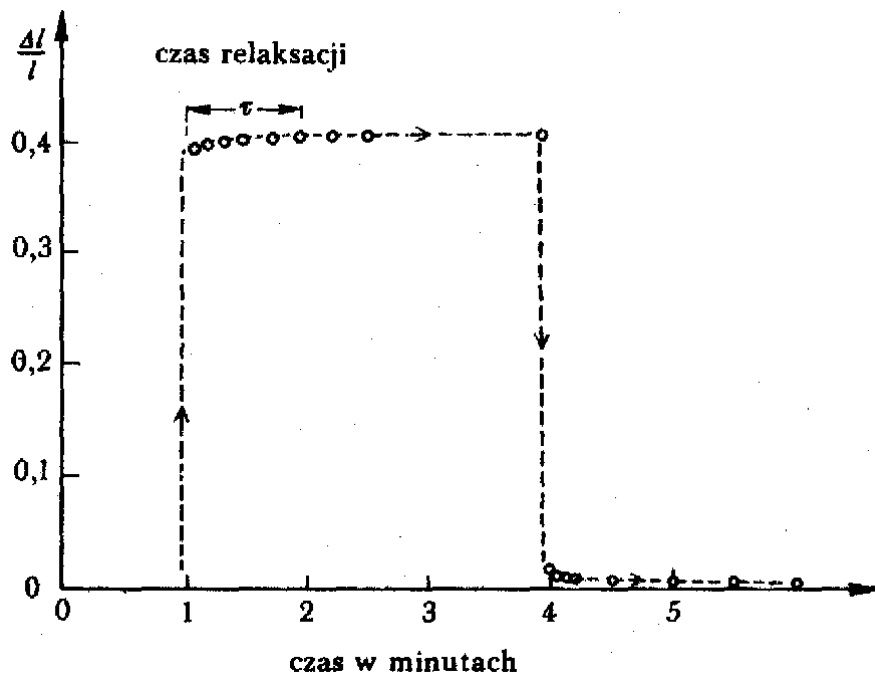
granica proporcjonalności $\uparrow$ (Pr)

Siła sprężysta

Relaksacja

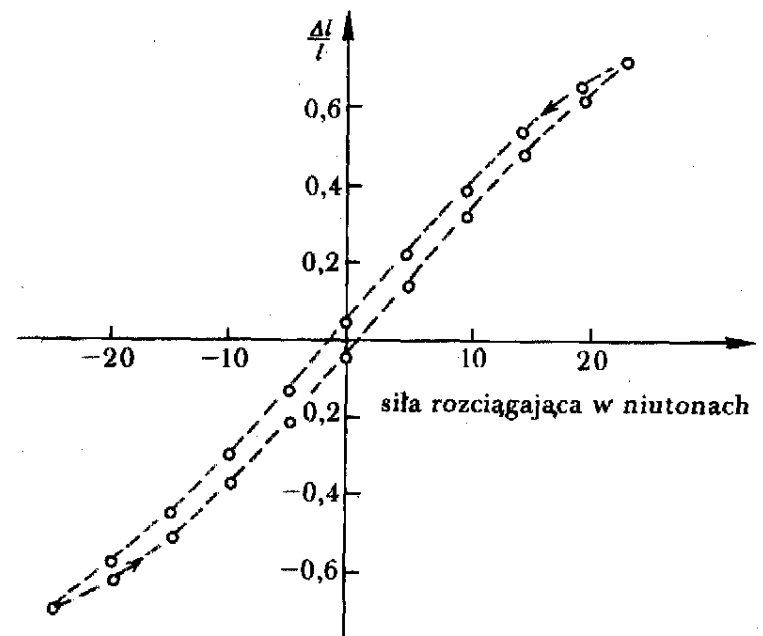
Prawo Hooke'a odnosi się do sytuacji statycznej.

Od momentu przyłożenia siły do osiągnięcia odpowiedniego odkształcenie mija skończony czas - **czas relaksacji**

podobnie gdy siła przestanie działać

Histereza

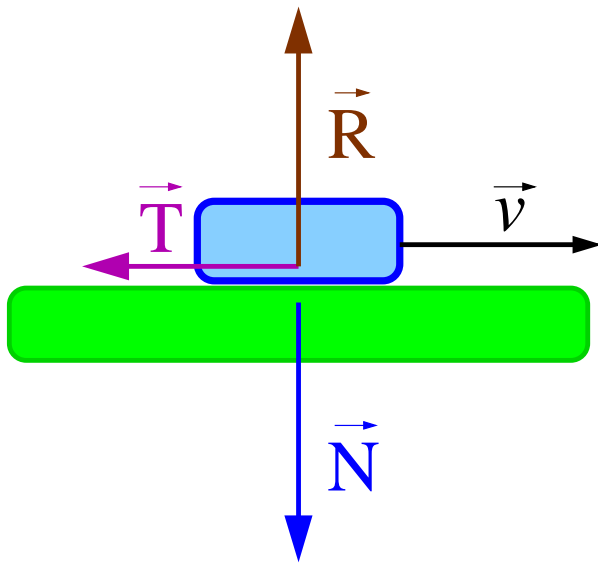

Przyłożenie dużej siły, nawet na krótki czas może powodować trwałe odkształcenie

⇒ trzeba przyłożyć siłę przeciwnie skierowaną

Tarcie

Tarcie kinetyczne

Siła pojawiająca się między dwoma powierzchniami **poruszającymi się** względem siebie, dociskanymi siłą N .

Ścisły opis sił tarcia jest bardzo skomplikowany.

⇒ Prawo empiryczne:

$$\vec{T} = -\mu_k \vec{i}_v N \quad \vec{i}_v = \frac{\vec{v}}{v}$$

Siła tarcia kinetycznego:

- jest proporcjonalna do $\perp$ siły dociskającej
- nie zależy od powierzchni zetknięcia
- nie zależy od prędkości

Prawo empiryczne ⇒ przybliżone !!!

Tarcie

Obraz mikroskopowy

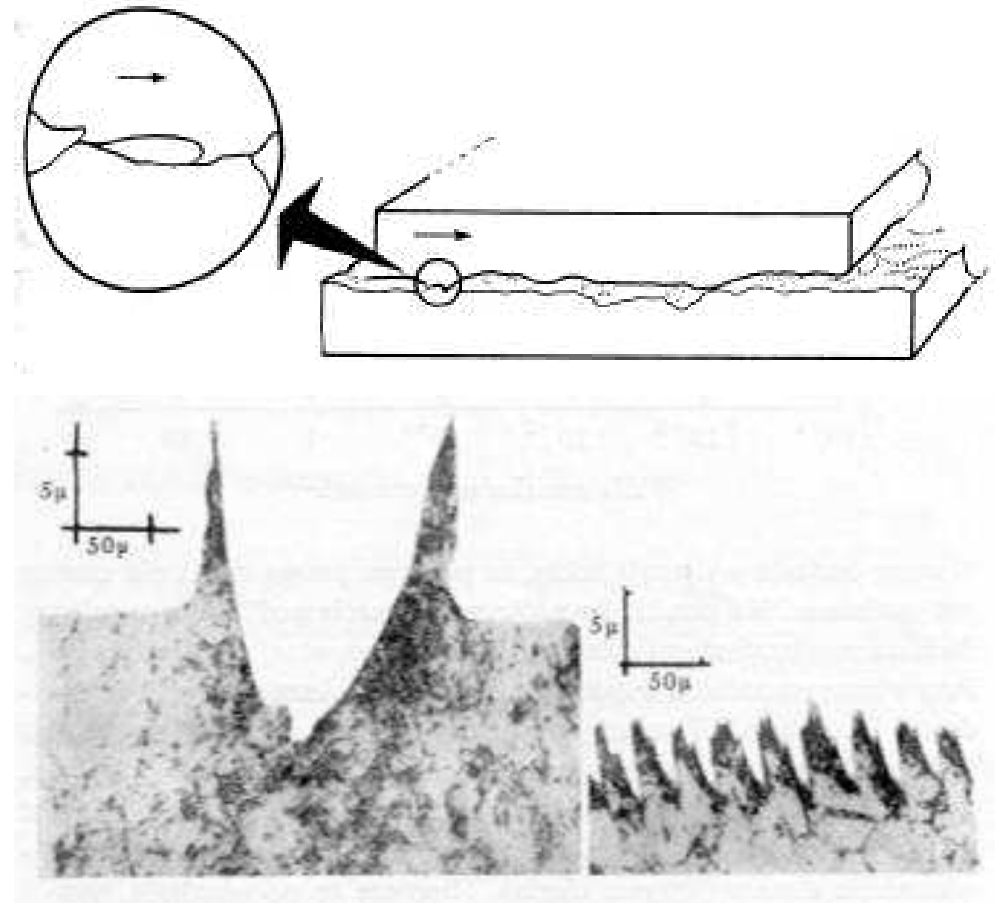
Tarcie wywołane jest przez oddziaływanie elektromagnetyczne cząstek stykających się ciał.

Powierzchnie nigdy nie są idealnie równe

na poziomie mikroskopowym cząstki jednego ciała “blokują drogę” cząstkom drugiego ciała

⇒ muszą zostać “odepchnięte”

wypolerowana miedź ⇒

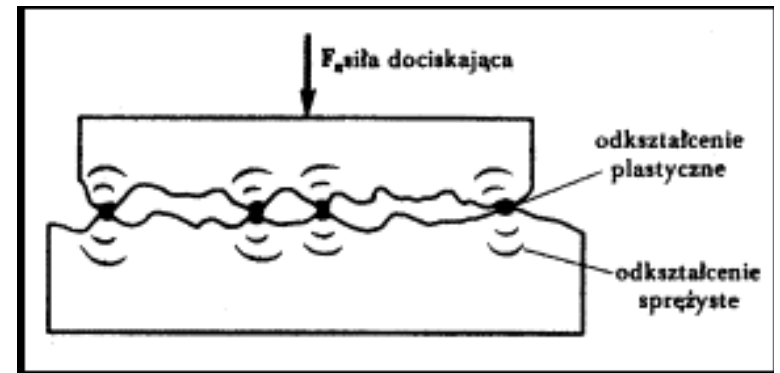
Tarcie

Zależność od nacisku

Powierzchnia rzeczywistego (mikroskopowego) styku ciał jest w normalnych warunkach wiele rzędów wielkości mniejsza niż powierzchnia geometryczna:

siła dociskająca	ułamek powierzchni
1 N/cm ²	0.00001
2.5 N/cm ²	0.000025
50 N/cm ²	0.0005
250 N/cm ²	0.0025

(płytki stalowe)

⇒ efektywna powierzchnia styku proporcjonalna do nacisku

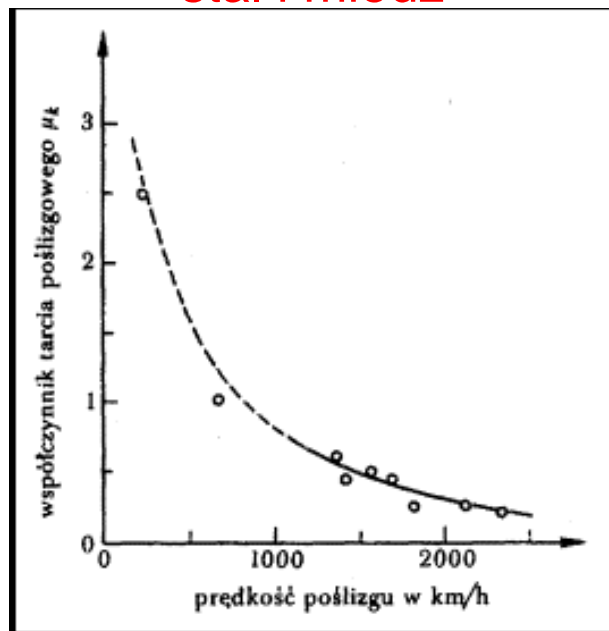
⇒ liczba oddziaływań na poziomie atomowym proporcjonalna do nacisku

Tarcie

Odstępstwa od praw empirycznych

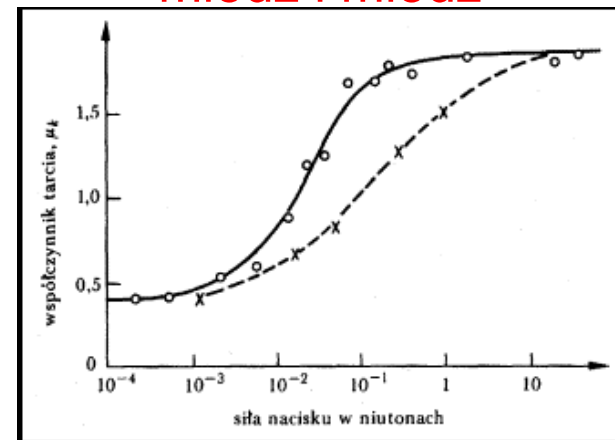
Przy dużych prędkościach może się pojawić zależność μ_k od prędkości v :

stal i miedź

Przy dużych siłach dociskających mogą się pojawić odstępstwa od zależności liniowej:

miedź i miedź

Przy dużym nasisku zniszczeniu ulega warstwa tlenków na powierzchni miedzi...

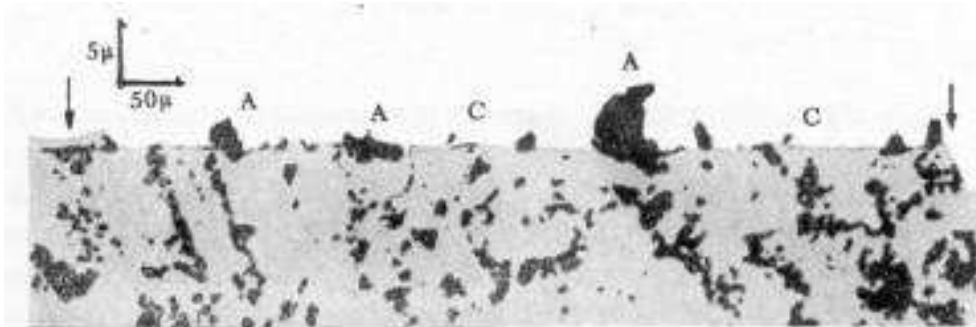
Przy bardzo dużych prędkościach miedź ulega chwilowemu stopieniu...

Tarcie

Ścieranie

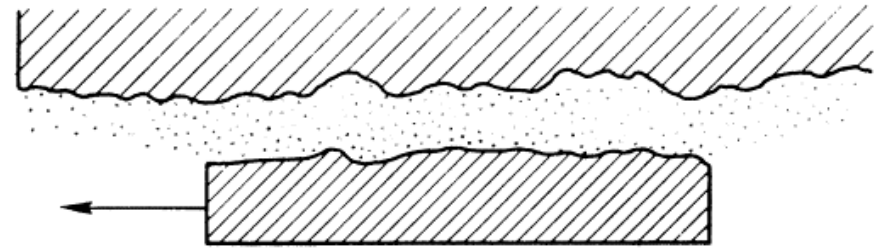
Na poziomie mikroskopowym tarcie prowadzi trwałych zmian w stykających się powierzchniach.

Fragmenty miedzi przyłączone do powierzchni stali:

Smarowanie

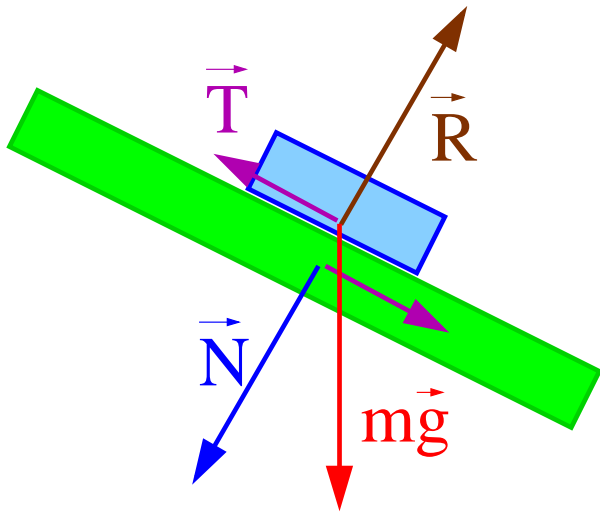
Tarcie zmniejszamy wprowadzając smar między poruszające się powierzchnie.

Powierzchnie nie stykają się $\Rightarrow$ brak tarcia
 $\Rightarrow$ pojawia się jednak nowa siła oporu
związana z lepkością

Tarcie

Tarcie statyczne

Ciało pozostaje w równowadze dzięki działaniu tarcia statycznego

Siła działająca między dwoma powierzchniami nieruchomymi względem siebie, dociskanymi siłą N .

Maksymalna siła tarcia statycznego T_S^{max} jest równa najmniejszej sile F jaką należy przyłożyć do ciała, aby ruszyć je z miejsca.

Prawo empiryczne:

$$\vec{T}_S^{max} = -\mu_s \vec{i}_F N \quad \vec{i}_F = \frac{\vec{F}}{F}$$

Tarcie

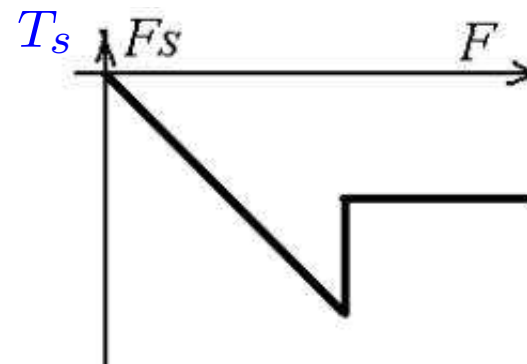
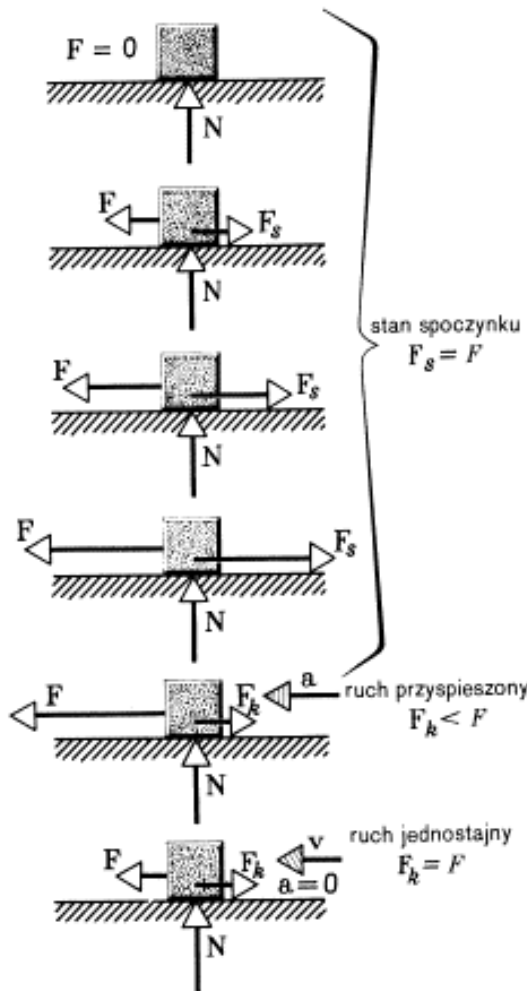
Tarcie statyczne

Póki przyłożona siła $\vec{F}$ jest mała, tarcie statyczne utrzymuje ciało w spoczynku:

$$\vec{T}_s = -\vec{F}$$

⇒ siła tarcia rośnie proporcjonalnie do przyłożonej siły.

Gdy przyłożona siła przekroczy wartość $T_s^{max} = \mu_s \cdot N$ ciało zaczyna się poruszać ⇒ tarcie kinetyczne

Tarcie kinetyczne naogół słabsze od spoczynkowego: $\mu_k < \mu_s$

Tarcie

Współczynniki tarcia

Przykładowe współczynniki
dla wybranych materiałów:

materiały	μ_s	μ_k
stal o stal	0,15	0,03 – 0,09
stal o lód	0,027	0,014
drewno o drewno	0,65	0,2 – 0,4
guma o beton suchy	1,0	0,7
guma o beton mokry	0,7	0,5

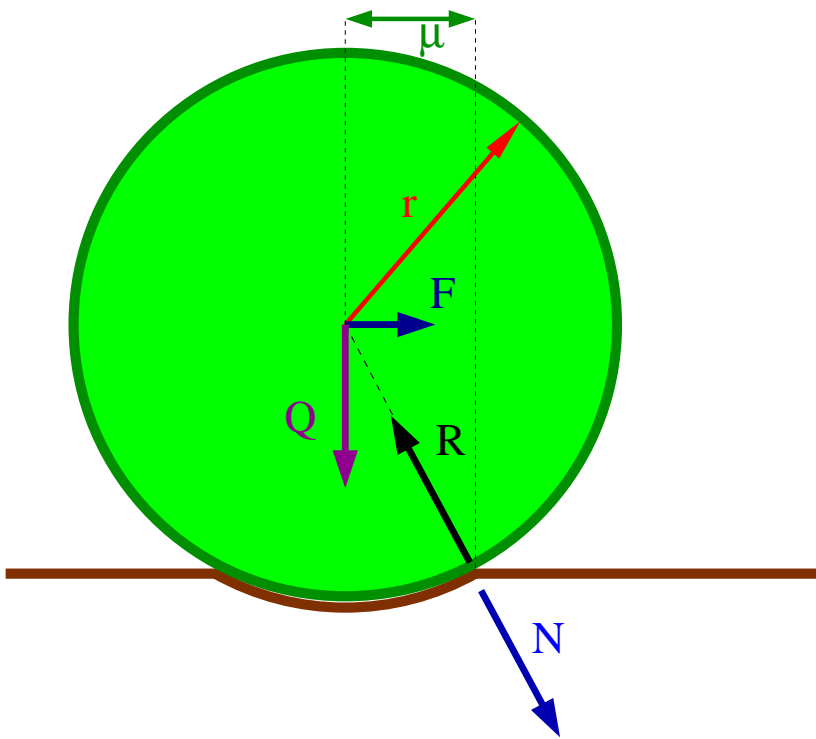
Hamowanie samochodu:

ważne aby koła nie zaczęły się ślizgać

- poślizg $\Rightarrow \mu_k$
- dobry kierowca lub ABS $\Rightarrow \mu_s$
zysk $\sim 40\%$ na drodze hamowania

Tarcie

Tarcie toczne

Toczące się ciało odkształca zawsze powierzchnię po której się toczy.

Poza tarciem statycznym i kinetycznym (poślizgowym) mamy **tarcie toczne**:

$$\vec{T}_t = -\mu_t \vec{i}_F \frac{N}{r}$$

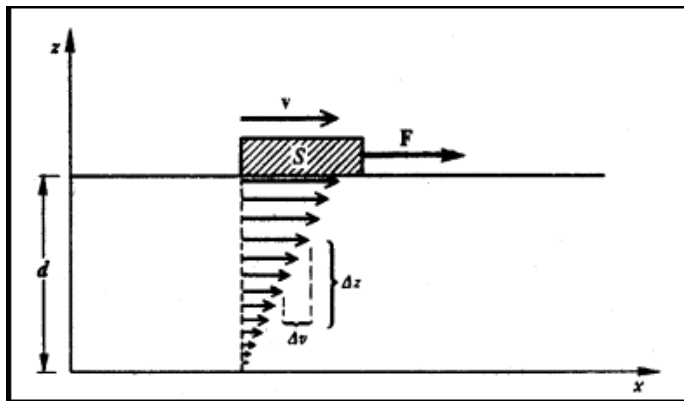
Współczynnik tarcia tocznego μ_t jest zwykle bardzo mały

Przykładowo:

- drewno + drewno $\Rightarrow \mu_t = 0,0005 \text{ m}$
- stal hartowana + stal $\Rightarrow \mu_t = 0,00001 \text{ m}$
(wymiar długości!)

Lepkość

Ciało poruszające się
po powierzchni cieczy:

Warstwa cieczy przylegająca do
ciała porusza się wraz z nim.

Warstwa cieczy przylegająca do
dna spoczywa.

“tarcie wewnętrzne” pomiędzy warstwami cieczy
poruszającymi się z różnymi prędkościami.

Formuła empiryczna:

$$\vec{F}_L = -\vec{i}_V \eta \frac{v S}{d}$$

gdzie: v - prędkość ciała
 S - powierzchnia styku z cieczą
 d - głębokość naczynia
 η - współczynnik lepkości

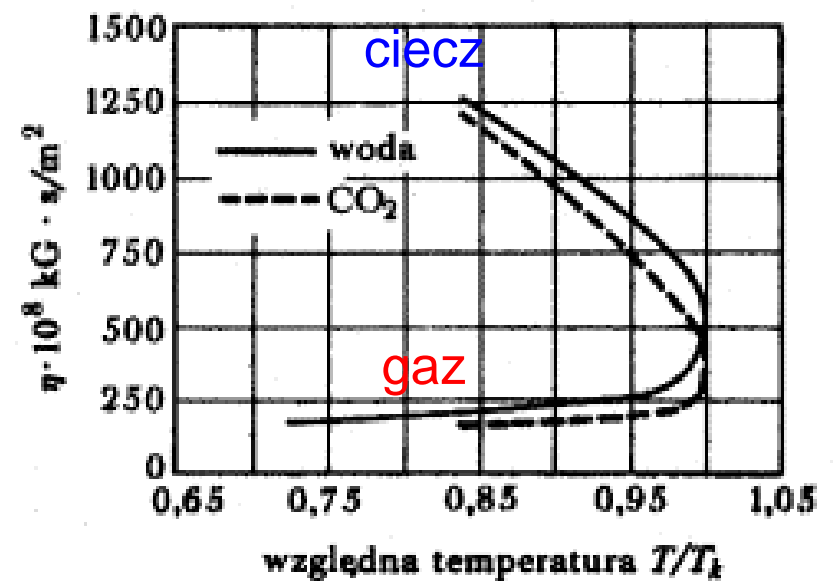
Lepkość

Typowe wartości:

eter	0.0002	Ns/m^2
woda	0.001	Ns/m^2
gliceryna	1.5	Ns/m^2
miód	500.	Ns/m^2
wodór	0.000009	Ns/m^2
powietrze	0.000018	Ns/m^2
tlen	0.000021	Ns/m^2

Lepkość cieczy maleje z temperaturą

Lepkość gazów rośnie z temperaturą

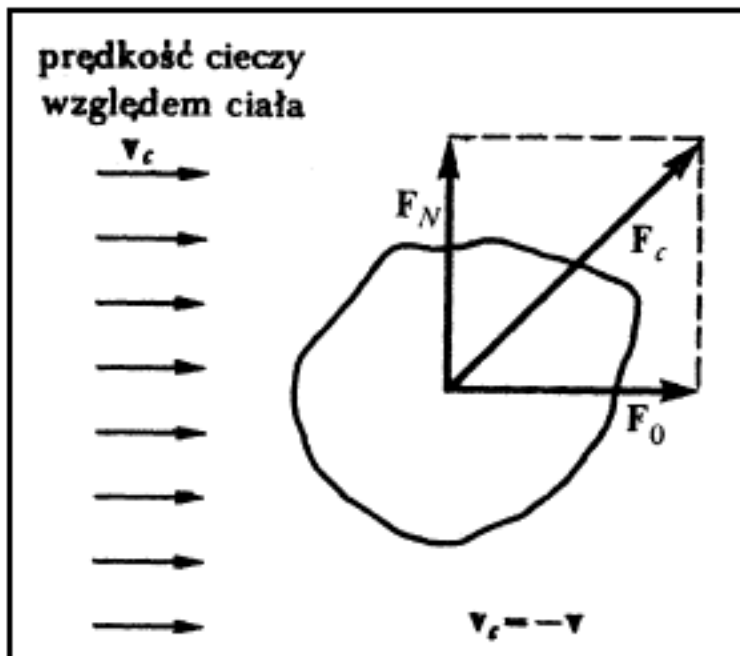

Ruch w ośrodku

Opór czołowy

Siły jakie działają na ciało poruszające się w ośrodku możemy podzielić na:

- siłę oporu czołowego $\vec{F}_0 \updownarrow \vec{v}$
- siłę nośną $\vec{F}_N \perp \vec{v}$

Z analizy wymiarowej:

$$\vec{F}_0 = -\vec{i}_v \frac{C}{2} \rho v^2 S \quad \text{wzór Newtona}$$

gdzie: v - prędkość ciała
 S - powierzchnia poprzeczna
 ρ - gęstość cieczy

C - bezwymiarowy współczynnik zależny od kształtu ciała, jego orientacji względem $\vec{v}$ oraz **bezwymiarowej** kombinacji parametrów:

$$Re = \frac{v l \rho}{\eta}$$

Re - liczba Reynoldsa, l - wymiar poprzeczny

O.Reynolds (1883): skalowanie przepływów cieczy

Ruch w ośrodku

Opór czołowy

Dla ciała kulistego i $Re \ll 1$
istnieje ścisłe rozwiązanie problemu:
(G.Stokes 1851)

$$C = \frac{24}{Re}$$

$$\vec{F}_o = -6\pi\eta r \vec{v}$$

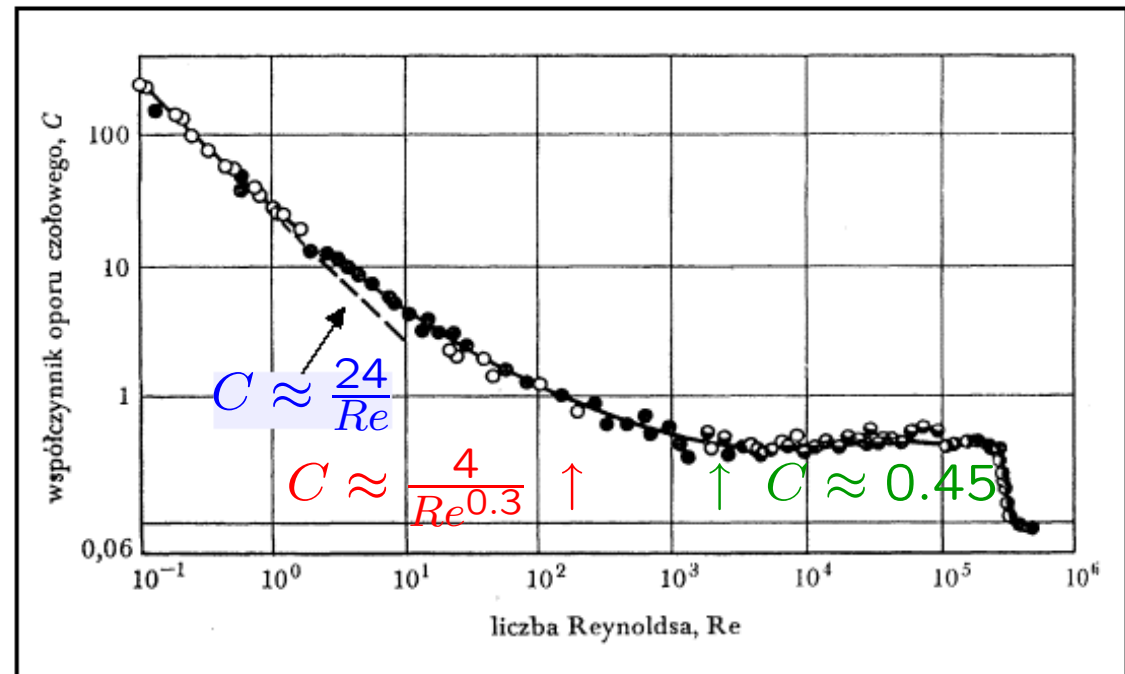
siła oporu proporcjonalna do v

W obszarze dużych wartości Re

$$C \approx \text{const}$$

$$F_o \sim v^2$$

Wyniki pomiarów współczynnika C dla kuli:

Ruch w ośrodku

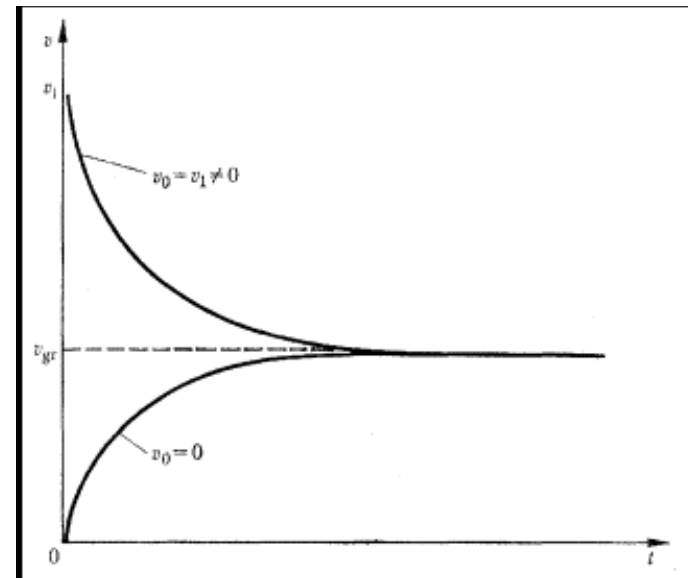
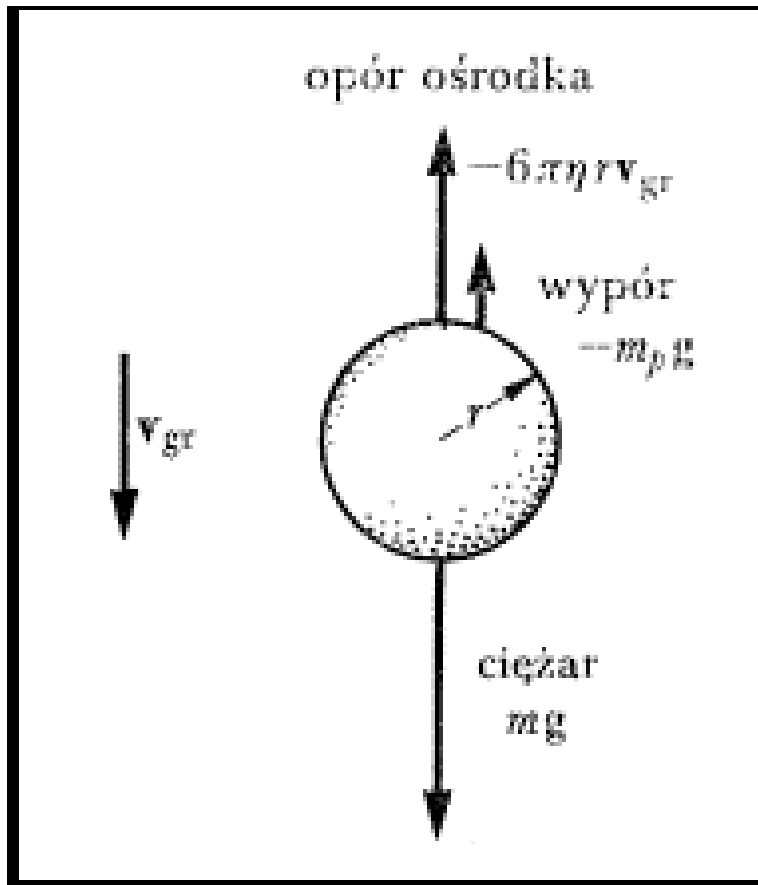
Prędkość graniczna

Równanie ruchu kuli spadającej w cieczy ($Re \ll 1$)

$$m\vec{a} = m\vec{g} - m_p\vec{g} - 6\pi\eta r\vec{v}$$

Rozwiązanie (ruch w pionie):

$$v(t) = v_{gr} + (v_0 - v_{gr}) \exp\left(-\frac{6\pi\eta r}{m} t\right)$$

v_{gr} - prędkość graniczna

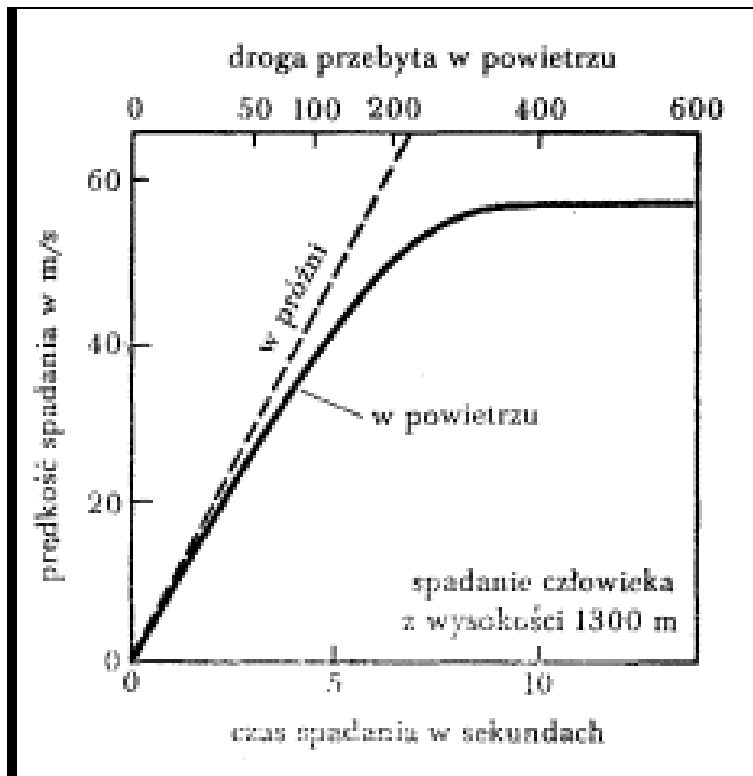

Ruch w ośrodku

Prędkość graniczna

Dla kuli spadającej w cieczy ($Re \ll 1$)

$$v_{gr} = \frac{2}{9} \frac{r^2 g (\rho - \rho_p)}{\eta}$$

Zależność od kształtu

Kula:

$$\begin{aligned}\vec{F}_o &= -6\pi \eta r \vec{v} \\ &\approx -18.8 \eta r \vec{v}\end{aligned}$$

Dysk ($\perp \vec{v}$):

$$\vec{F}_o = -16 \eta r \vec{v}$$

Dysk ($\parallel \vec{v}$):

$$\vec{F}_o = -\frac{32}{3} \eta r \vec{v}$$

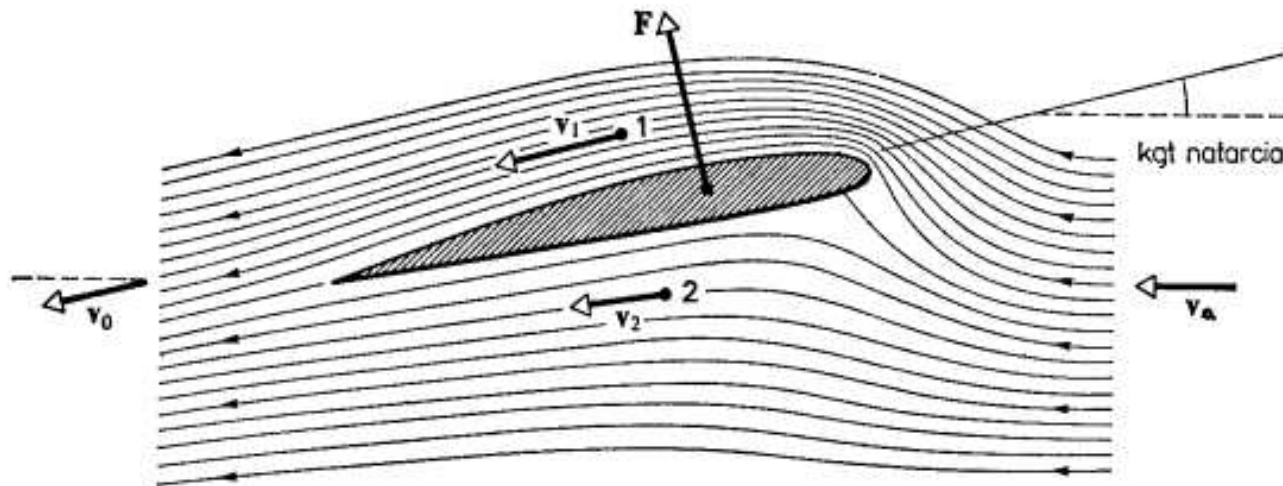
Ruch w ośrodku

Prawo Bernouliego

Lepkość nie jest jedynym źródłem sił działających na ciało w ośrodku.

Prawo Bernouliego: $\rho gh + \frac{\rho v^2}{2} + p = const$

Ciśnienie cieczy (nacisk na jednostkę powierzchni) jest mniejsze w obszarze większych prędkości opływania $\Rightarrow$ ciało jest “wciągane” w obszar większych prędkości

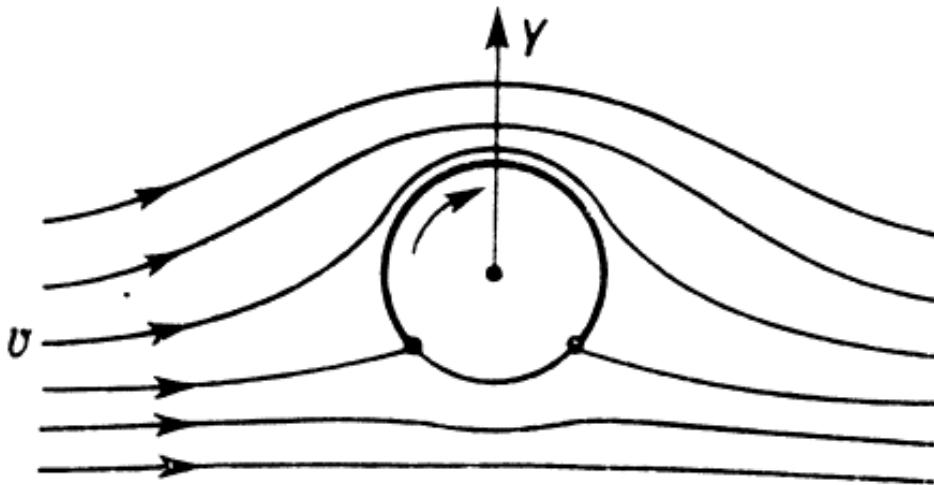

Ale można na to spojrzeć też z punktu widzenia **praw Newtona!** Siła nośna jest siłą reakcji! Ciało wymusza zmianę kierunku ruchu cząsteczek ośrodka, pcha go “w dół”...

Ruch w ośrodku

Zjawisko Magnusa

Walec wirujący w przepływającej poprzecznie do osi obrotu cieczy lub gązie.

zgodne kierunki prędkości:

- ⇒ prędkość przepływu wzrasta
- ⇒ przyspieszenie dośrodkowe rośnie
- ⇒ ciśnienie maleje

przeciwnie kierunki prędkości:

- ⇒ prędkość przepływu maleje
- ⇒ przyspieszenie dośrodkowe maleje
- ⇒ ciśnienie wzrasta

⇒ wypadkowa siła nośna $\vec{F}_N \perp \vec{v}$

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Projekt **Fizyka wobec wyzwań XXI w.**
współfinansowany przez Unię Europejską
ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego
w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki